

ΤΑ ΤΕΙΧΗ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΦΑΡΣΑΛΟΥ

*... προσέχον ούκ από τών ερυμάτων άλλα από τών όπλων και τής οικείας άρετής έχον τήν δοφάλειαν και τήν άλλην εύφορίαν, προβλήματα νομίζοντες ού τά τείχη τοίς άνδράσιν άλλα τοίς άνδρας τοίς τείχεσιν» (Στράβων, Βιβλίον Ε΄, κεφ. Γ΄ Λάτιο, σ. 234).

Τα Φάρσαλα βρίσκονται σε απόσταση 38 χλμ. (σε ευθεία γραμμή) νότια της Λάρισας, στη βόρεια πλαγιά προβούνου του Ναρθακίου όρους. Μπροστά τους απλώνεται το επίμηκες ανατολικό τμήμα της δυτικής θεσσαλικής πεδιάδας, το οποίο χωρίζεται από την πεδιάδα της Λάρισας με τους χαμηλούς όγκους του Φυλλήιου και Χαλκοδόσιου όρους. Σε μικρή απόσταση, βόρεια της πόλης, διέρχεται ο Ενιπέας ποταμός, ενώ από το Β.Δ. άκρο της πηγάζει ο Απιδανός, και οι δύο άμεσα συνδεδεμένοι με τη μακράιων ιστορία της. Η στρατηγική θέση της πόλης εκτιμήθηκε ιδιαίτερα κατά την αρχαιότητα, γιατί από εδώ περνούσαν οι δρόμοι επικοινωνίας με τη Νότια Ελλάδα.

Η αρχαία Φάρσαλος, καλυμμένη στο μεγαλύτερο μέρος της από τη σύγχρονη πόλη, είχε ως πρόδρομό της, σύμφωνα με όλες τις ενδείξεις, τη μαρτυρημένη από τον Όμηρο (Ιλιάδα, Ι 155) μυκηναϊκή Φθία – γενέτειρα του Αχιλλέα –, στοιχεία της οποίας εντοπίστηκαν κυρίως στο λόφο της Αγίας Παρασκευής και στο δυτικό νεκροταφείο της. Ωστόσο, η κατοίκηση στην περιοχή είναι συνεχής από τη Νεολιθική εποχή ως τις μέρες μας. Με βάση τα ιστορικά και ανασκαφικά δεδομένα, η Φάρσαλος, πρωτεύουσα της Φθιώτιδας, μιας από τις τετραρχίες της Θεσσαλίας, ευημερούσε κατά τους αρχαϊκούς χρόνους. Στις πρώτες δεκαετίες του 5ου αι. π.Χ. άρχισε να κόβει δικά της νομίσματα, ενώ το απόγειο της ακμής της χρονολογείται στα χρόνια της Μακεδονικής κατάληψης της Θεσσαλίας, μετά τα μέσα του 4ου αι. π.Χ. Την περίοδο αυτή ο Δάσχος, φίλος του Φιλίππου ΙΙ και εγγονός του ομώνυμου παππού του, ταγού των Θεσσαλών στο β΄ μισό του 5ου αι. π.Χ., ανέθεσε το ονομαστό σύνταγμα στο ιερό των Δελφών και στην πόλη του.

Στέλλα Κατακούτα - Γιώργος Τουφεξής

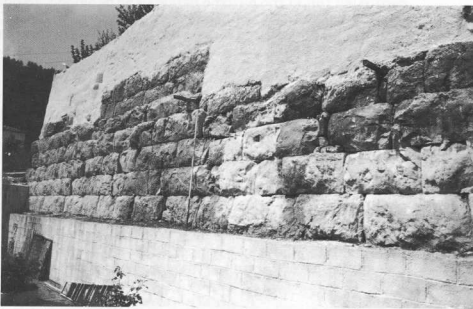
Αρχαιολόγοι

Η οχύρωση της Φαρσάλου, αν εξαιρέσει κανείς γενικές μνείες που έγιναν από παλαιότερους περιηγητές και αρχαιολόγους, όπως Leake¹, Stahlin², Bequignon³, δεν αποτέλεσε μέχρι τώρα πεδίο συστηματικής έρευνας. Η παρούσα εργασία βασίζεται στη μελέτη των ορατών λειψάνων του τείχους σε συνδυασμό με ανασκαφές των τελευταίων χρόνων.

Το μήκος της περιμέτρου του τείχους στα ορατά τμήματά του και σ' αυτά που συμπληρώνονται με βεβαιότητα ανάμεσα τους είναι 3,5 χμ., ενώ η συνολική περίμετρος δεν πρέπει να ξεπερνούσε τα 5 χλμ. (βλ. σχέδιο). Η ακρόπολη της πόλης, χωριστά τειχιομένη από αυτή και ανακατασκευασμένη σχεδόν εξ ολοκλήρου στα βυζαντινά και εν μέρει στα μεταβυζαντινά χρόνια, καταλαμβάνει το νοτιότερο και ψηλότερο σημείο του προβούνου. Περιλαμβάνει δύο βραχώδεις πεπλατυσμένες εξάρσεις στο ανατολικό και δυτικό άκρο της με ένα στενό διάσελο ανάμεσά τους. Σε όλο το μήκος της νότιας πλευράς της η πολύ απότομη κατάπτωση των βράχων αποτελούσε πρόσθετη φυσική οχύρωση για το τείχος που ήταν κτισμένο επάνω τους. Η ακρόπολη έχει μήκος 550 μ. και μέγιστο πλάτος 60 μ. Το ανατολικό τείχος της πόλης κατέρχεται την επικλινή δυτική πλευρά αθαούς χαράδρας με κατεύθυνση νότου - βορρά (εικ. 1 και 2). Ομοίως το νοτιοδυτικό και δυτικό σκέλος του χρησιμοποιεί τις βραχώδεις κλιτύς του υψώματος και με κατεύθυνση λοξή από Ν.Δ. προς Β.Α. οδεύει προς την πεδιάδα (εικ. 3). Τα δύο σκέλη συνέκλιναν στο θόρειο πεδινό τμήμα της πόλης πιθανόν σε μια τραπεζιόσχημη ή τριγωνική κάπως διαμόρφωση. Από το τμήμα αυτό του τείχους δε σώζεται σήμερα σχεδόν κανένα ίχνος του. Η ομαλή πρόσβαση ανάμεσα στη δυτική βραχώδη έξαρση της ακρόπολης και στο αμέσως προς βορρά της βραχώδες ύψωμα ήταν η αιτία για μια επιπλέον προστασία αυτού του τμήματος μ' ένα προτείχισμα, το οποίο απέχει 60 μ. περι-

1. Το νοτιοανατολικό τμήμα του τείχους της πόλης.

2. Τμήμα του ανατολικού τείχους στην εκκλησία του Αγίου Νικολάου.

που από το τείχος της πόλης. Το πάχος του τελευταίου στα σωζόμενα τμήματά του κυμαίνεται από 1,50 μ. - 2,80 μ.

Ο ντόπιος εφερός - ο ακροπόλεως - φρος ασβεστόλιθος, που υπάρχει σ' όλη σχεδόν την έκταση της αρχαίας πόλης, αποτέλεσε την πρώτη ύλη για την κατασκευή του τείχους. Ευδιάκριτα ίχνη λατόμησης εντοπίζονται κατά μήκος της πορείας του καθώς και στην ακρόπολη.

Στα βυζαντινά χρόνια η πόλη περιορίσθηκε σημαντικά στη βραχώδη θύρα πλαγιά αμέσως κάτω από την ακρόπολη⁴, της οποίας το ανατολικό ύψωμα απομονώθηκε μ' ένα διατείχιμα, ενώ το ψηλότερο τμήμα του δυτικού άκρου της προστατεύθηκε μ' ένα επιπλέον τείχος. Στην περίοδο αυτή χρονολογούνται και τρεις δεξαμενές νερού, ιδιαίτερα προσεγγιγμένης κατασκευής, που βρίσκονται στην ακρόπολη. Από το τείχος της βυζαντινής πόλης σώζεται το ανατολικό και δυτικό σκέλος του, ενώ το βόρειο έχει καταστραφεί σχεδόν ολοσχερώς. Αποσπασματικά σωζόμενα προτειχίσματα αμέσως νότια της ακρόπολης, χρονολογούμενα σ' αυτή την περίοδο, δείχνουν την ανάγκη για περισσότερη ασφάλεια των κατοίκων.

Το εσώλυτο νοτιοδυτικό τμήμα της αρχαίας πόλης προστατεύεται από 11 πύργους, που καλύτερα θα ήταν να χαρακτηριζόταν ως προμαχώνες. Αυτοί προβάλλονται της εξωτερικής παρειάς του τείχους, έχουν σχήμα ορθογώνιο με μήκος 6 μ. - 6,55 μ. και πλάτος 1,60 μ. - 2,50 μ., που σε δύο είναι 4 μ. και 4,60 μ. Είναι κτισμένοι σε κανονικά διαστήματα και η απόσταση μεταξύ τους είναι περίπου 30 μ. Φαίνεται ότι μέχρι το ύψος της παρόδου⁵ του τείχους ήταν συμπαγείς. Ο μεγαλύτερος από αυτούς σώζει στο ανατολικό άκρο του αποσπασματικά κλίμακα ανόδου. Στο υπόλοιπο τμήμα του τείχους σώζονται επτά πύργοι, από τους οποίους τέσσερις στο δυτικό και τρεις στο ανατολικό σκέλος, όπου η φυσική προστασία που πρόσφερε η παρακείμενη χαράδρα εξηγεί και τη σπανιότητά τους.

Όλοι έχουν σχήμα ορθογώνιο με διαστάσεις που ποικίλλουν από 5,60 μ. - 13 μ. μήκος και 5,50 μ. - 8 μ. πλάτος. Όπως και οι προμαχώνες, ήταν συμπαγείς τουλάχιστον μέχρι το ύψος της παρόδου. Ο τρόπος κατασκευής και το μέγεθος μερικών υποδεικνύουν ίσως την εγκατάσταση σε αυτούς θλητικών μηχανών. Το προς την πόλη τμήμα της ακρόπολης σώζει ένα τουλάχιστον πύργο στο Β.Α. βραχώδες άκρο της, ο οποίος στα βυζαντινά χρόνια αχρηστέυθηκε καθώς το τείχος κτίσθηκε επάνω σ' αυτόν. Επίσης, στο Β.Δ. άκρο της συναντούμε έναν ακόμη πύργο, του οποίου η καιρία θέση στο σχετικό ευπρόσβλητο αυτό τμήμα της δικαιολογεί τη χρήση του τόσο στα αρχαία όσο και στα βυζαντινά χρόνια. Η βόρεια και η νότια πύλη της ακρόπολης στη βυζαντινή εποχή προστατεύονταν καθεμιά από έναν συμπαγή, τετράγωνο πύργο, από τους οποίους αυτός της νότιας πιθανόν κατασκευάστηκε στη θέση αρχαίου (εικ. 4). Στην περιμετρο του τείχους της βυζαντινής πόλης σώζονται συνολικά πέντε πύργοι, δύο στο ανατολικό και τρεις στο δυτικό σκέλος. Οι τρεις από αυτούς είναι ορθογώνιοι και εσωτερικά κενοί, ενώ δύο του δυτικού τμήματος παρουσιάζουν ιδιαίτερη ενδιαφέρον. Ο ένας είναι ημικυκλικός και ο άλλος, που αρχικά ήταν κυκλικός και αργότερα εγγράφηκε σε τετράγωνο, εδράζεται επάνω σε ψηλή, θαβμιδωτή βάση.

Στους άξονες των κεντρικών δρόμων επικοινωνίας με τις γύρω περιοχές ανοίγονταν οι κύριες πύλες του τείχους, από τις οποίες σήμερα σώζεται μόνο μία στο βορειοδυτικό τμήμα του, σε μικρή απόσταση μόλις ανατολικά των πηγών του Απιδανού ποταμού (πύλη 1). Ο δρόμος που ξεκινούσε από αυτή περνούσε μέσα από το εκτεταμένο δυτικό νεκροταφείο της πόλης. Σε απόσταση 100 μ. Ν.Δ. της παραπάνω πύλης καθώς επίσης και στο ανατολικό σκέλος του τείχους, στην περιοχή της εκκλησίας του Αγίου Νικόλαου, σώζονται δύο πύλι-

δες, οι οποίες χρησιμοποιούν σε καιρό ειρήνης ως δευτερευόντες τρόποι επικοινωνίας, ενώ σε καιρό πολέμου ως αφετηρίες ξαφνικών αντεπιθέσεων των αμυνόμενων (πυλίδες 2 και 3). Ο Stählin αναφέρει τρεις ακόμα πύλες του τείχους, από τις οποίες δε σώζεται σήμερα κανένα ίχνος τους⁶. Οι δύο βρίσκονταν στο Ν.Δ. τμήμα του και η τρίτη στο ανατολικό. Στο διάσελο της ακρόπολης, ανάμεσα στις δύο βραχώδεις εξάρσεις της, υπάρχουν δύο πύλες τοποθετημένες αντωπά, από τις οποίες η μία εξασφάλιζε την επικοινωνία με τις αμέσως προς νότο γειτονικές περιοχές, ενώ η δεύτερη, στα βόρεια, την επικοινωνία με την πόλη (πύλες 4 και 5) (εικ. 5). Και οι δύο ξαναχρησιμοποιήθηκαν στα βυζαντινά χρόνια.

Οι πύλες ανοίγονταν κάθετα στο πλάτος του τείχους. Το θυραίο άνοιγμα τους μπορεί να βρίσκεται είτε στο εξωτερικό (πύλη 1 και πυλίδα 2) είτε στο εσωτερικό μέτωπο του δημιουργώντας μια μικρή, ανοιχτή αυλή μπροστά, ίση με το πάχος του τείχους (πύλες 4 και 5). Και στις δύο περιπτώσεις, το θυραίο άνοιγμα περιορίζεται με στενές λίθινες παραστάδες (πύλες 4 και 5, πυλίδα 2), ενώ σε μια περίπτωση αυτές εκλείπουν (πύλη 1). Η πύλη 4 έχει σχήμα Η, ενώ αυτή που βρίσκεται στο Ν.Δ. σκέλος του τείχους, σύμφωνα με το σχέδιο του Stählin, ήταν τοποθετημένη σε γωνία του και σχηματίζει μικρή εσωτερική αυλή. Αξιοσημείωτη είναι η κατασκευή της πυλίδας 5 σε σχήμα L, με αποτέλεσμα η είσοδος της, σε αντίθεση με αυτή της πυλίδας 2, να μην είναι εξωτερικά ορατή. Το θυραίο άνοιγμα των πυλών κυμαινόνταν από 1,85 μ. (πύλη 5) έως 3,20 μ. (πύλη 1), ενώ των πυλίδων από 0,60 μ. (πυλίδα 3) έως 1,30 μ. (πυλίδα 2). Οι πύλες, ως τα πλέον εύλογα σημεία του τείχους, προστατεύονταν σε όλες τις περιπτώσεις από πύργους που κατά κανόνα ήταν τοποθετημένοι στα αριστερά τους, έτσι ώστε να βάλλεται η δεξιά απροστάτευτη πλευρά των επιτιθεμένων⁷ (εικ. 6). Παρόμοια ασφάλ-

λεια πρόσφερε και το άνοιγμα των πυλών κοντά σε γωνίες του τείχους. Ειδικότερα η προστασία της πύλης 1 πρέπει να συσχετιστεί μ' ένα σύνολο προωθημένων αμυντικών έργων, συχνών κυρίως από τα τέλη των κλασικών χρόνων, στο οποίο περιλαμβάνονταν ο ίδιος ο Απιδανός ποταμός με τις θαλάσσιες τριγύρω περιοχές του, μερικές από τις οποίες υπήρχαν μέχρι πρόσφατα, καθώς και ξύλινοι φράχτες ή άλλα έργα, από τα οποία δεν διατηρείται σήμερα κανένα ίχνος.

Ο τρόπος δόμησης του μεγαλύτερου τμήματος του τείχους είναι το ισόδομο τραπεζιόσημο σύστημα, το οποίο σε μερικά μέρη του πλησιάζει το κανονικό πολύπλευρο με μικρή απότμηση της μιας πλευράς του και σπανιότερα το ισόδομο ορθογώνιο. Σε τμήμα του ανατολικού σκέλους χρησιμοποιείται το πολυγωνικό σύστημα, το οποίο κτίστηκε επάνω σε παλιότερο τείχος κατασκευασμένο από ακανόνιστους ογκόλιθους τοποθετημένους χωρίς σειρά. Με πολυγωνικό σύστημα έχει κτιστεί και το δυτικό προτείχισμα. Σε όλους τους τρόπους δόμησης η εξωτερική επιφάνεια των ογκολίθων είναι κατά κανόνα αδρά επεξεργασμένη κυρίως με σφυρί ή δεν έχει υποστεί καμία άλλη επεξεργασία μετά την εξόρυξή τους. Το βυζαντινό τείχος είναι κτιζόμενο κατά ένα μεγάλο μέρος από υλικό του αρχαίου τείχους καθώς και μικρούς αργούς λίθους «κολυμπητούς» μέσα σε ασβεστώδες κονίαμα.

Η χρονολόγηση του τείχους βασίζεται σ' ένα συνδυασμό αρχιτεκτονικών, ιστορικών και ανασκαφικών δεδομένων. Το πολυγωνικό σύστημα, μέρος του οποίου διατηρήθηκε και στα μεταγενέστερα χρόνια, αποτελεί την παλαιότερη οχύρωση της πόλης. Από τις ιστορικές πηγές γνωρίζουμε ότι το 454 π.Χ. οι Αθηναίοι με αρχηγό τον Μυρωνίδα πολιορκήσαν την Φάραλα χωρίς να την κυριεύσουν⁸. Παράλληλα, η ακμή της πόλης στα αρχαϊκά χρόνια, μαρτυρούμενη από τ' ανασκαφικά ευρήματα, καθώς και η

3. Τμήμα του δυτικού σκέλους του τείχους.

5. Η βόρεια πύλη της ακρόπολης.

χρήση του ίδιου τρόπου δόμησης σ' ένα θολωτό τάφο των αρχών του 5ου αι. π.Χ. συνηγορούν στην άποψη ότι η πόλη είχε ήδη καλή οχύρωση στο α' μισό αυτού του αιώνα, στην οποία και πρέπει να ανήκει το πολυγωνικό σύστημα. Το τείχος με τους ακανόνιστους ογκόλιθους, επάνω στο οποίο εδράζεται το πολυγωνικό, είναι παλαιότερο από αυτό και χρονολογείται στον 6ο αι. π.Χ. Η χρησιμοποίηση του ισόδομου τραπεζιόσημου συστήματος με αδρά επεξεργασμένη την εξωτερική επιφάνεια των λίθων⁹ καθώς και οι πύλες που ανοίγονται στο πάχος του τείχους και οι οποίες δημιουργούν μπροστά τους μια μικρή, ανοιχτή αυλή ίση με αυτό¹⁰ συνηγορούν σε μια χρονολόγηση του

στις πρώτες δεκαετίες του 4ου αι. π.Χ. Είναι γνωστό ότι την περίοδο αυτή ο ανταγωνισμός των Φερών και της Λαρίσας για την επιβολή τους στη Θεσσαλία βρισκείται στο αποκορύφωμά του. Το 394 π.Χ. οι Λαριαίοι κατορθώνουν να εκδιώξουν από την Φάραλα τη σπαρτιατική φρουρά που είχαν εγκαταστήσει οι Φεραίοι, τοποθετώντας με τη σειρά τους δική του φρουρά, την οποία τον ίδιο χρόνο οι Φαρσάλιοι κατέσφαξαν¹¹. Η δεκαετία του 370 π.Χ. χαρακτηρίζεται από την κυριαρχία του Ιάσωνα σε ολόκληρη τη Θεσσαλία και σύμφωνα με τις ιστορικές μαρτυρίες η Φάραλας παραδόθηκε τελευταία σ' αυτόν, είκοσι χρόνια μετά τη σφαγή της Λαρισαϊκής φρουράς, δηλαδή το 374 π.Χ. Τα πα-

4. Ο πύργος της νότιας πύλης της ακρόπολης.

6. Η πύλη 1 και ο πύργος που είναι τοποθετημένος σ' αριστερά της.

ραπάνω γεγονότα δείχνουν ότι η πόλη στις αρχές του 4ου αι. π.Χ. διέθετε ένα ανεπτυγμένο αμυντικό σύστημα, στο οποίο η ακρόπολη αποτελούσε τον πιο ασφαλή χώρο για την εγκατάσταση φρουράς ή τόπο καταφυγής των καταδωκομένων σε περιπτώσεις εσωτερικών αναταραχών. Αυτή η λειτουργικότητα της ακρόπολης εξηγεί και την περιορισμένη επικωνία της με την πόλη, μέσω της μικρής θόρειας πύλης, που δεν θα είχε λόγους ύπαρξης, αν υπήρχαν σ' αυτή δημόσια κτήρια και ιερά.

Τέλος, ολόκληρο το νοτιοδυτικό σκέλος του τείχους με τους προμαχώνες είναι κατασκευασμένο σύμφωνα με το έμπλεκτο σύστημα¹². Αφ' ενός η χρησιμοποίηση αυτού του τρόπου

δόμησης, ο οποίος σχετίζεται με το μικρό πάχος του τείχους στο τμήμα αυτό, και αφ' ετέρου τα κοινά τεχνικά χαρακτηριστικά που παρουσιάζει με το ισόδομο τραπεζιόσημο σύστημα υποδεικνύουν μια χρονολόγηση όχι πολύ αργότερα από αυτό, στα μέσα του 4ου αι. π.Χ. Την περίοδο αυτή η Φάρσαλος ακμάζει κάτω από την προστασία των συμμάχων της Μακεδόνων, που θα είχαν οπωσδήποτε φροντίσει για την καλή οχύρωση της φίλης πόλης τους.

Σημειώσεις

Η εργασία αυτή δεν θα ήταν δυνατόν να πραγματοποιηθεί χωρίς την αμέριστη συμπαράσταση του προϊσταμένου της ΙΕ' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων Λάρισας Δρ. Κ. Γαλλή και του αρχαιολόγου κ. Αθ. Τζοφάλα. Από τη θέση αυτή τους ευχαρισούμε θερμά.

1. W.M. Leake, *Travels in Northern Greece*, vol. 1, Amsterdam 1967, σσ. 444-454.
2. Fr. Stählin, *Pharsalos. Topographische und geschichtliche Untersuchungen über die Hauptstadt der Philotas*, Nürnberg 1914.
3. Y. Béquignon, *Pharsalos*, R.E. Suppl. XII, Stuttgart 1970.
4. Av. Αβραάμ, *Η θυ'αντινή Θεσσαλία μέχρι το 1204*, Αθήνα 1974, σσ. 135-136.
5. Χρησιμοποιήθηκε η λέξη πύργος αντί της λέξης περιβόλιος, που έχει την ίδια σημασία, επειδή αναφέρεται στις πιο πρώιμες αρχαίες πηγές. Βλ. Av. Ορλάνδου - Ι. Τραυλού, *Λεξικόν αρχαίων αρχιτεκτονικών όρων*, Αθήνα 1986, τα αντίστοιχα λήμματα.
6. Fr. Stählin, ό.π., σ. 9 και σχέδιο.
7. F.E. Winter, *Greek Fortifications*, Canada 1971, σ. 210. J. - P. Adam, *L'architecture militaire grecque*, Paris 1982, σσ. 77-78, 93.
8. Αλ. Δασαπόπουλος, *Ι.Ε.Ε.*, τόμ. Γ' 1, Αθήνα 1972, σσ. 78-79.
9. R. Scranton, *Greek Walls*, Cambridge - Massachusetts 1941, σ. 85. Α. Ορλάνδος, *Υλικό δομής των αρχαίων Ελλήνων*, τεύχ. 2, Αθήνα 1959-60, σσ. 219-220.
10. F.E. Winter, ό.π., 213, 217, 219, 225-227.
11. Θ. Αλενιδής, *Η Πελαγονία Λάρισα*, τόμ. Α', Αθήνα 1947, σσ. 134-140.
12. F.E. Winter, ό.π., σσ. 135-137.

The Defensive Walls of Ancient Pharsalus

S. Katacouta - G. Toufexis

The remains of ancient Pharsalus lie on the northern slope of a hill of the Narthion mountain and occupy almost the same area as the modern town. Although the ancient circuit is preserved mainly on the southern part of the hillside, its total length is estimated in no more than 5 kms. During the Byzantine era the ancient acropolis was reused but the town itself was restricted considerably in a small area just below it. The acropolis was of equal importance in the Post-Byzantine period as repairs of the previous walls or construction of new ones witness.

A series of eleven small towers one close to the other protected the easily accessible southwestern flank of the city. Besides, seven other towers dispersed in several parts of the circuit are visible as well as four gates and two posterns. Two of the gates were opened in the acropolis walls.

At least four successive periods of construction of the ancient walls were identified, as it can be concluded by the study of the preserved parts of the walls and the results of archaeological excavations. First in the series is that part of the walls built to a manner unlike the dry rubble system with large and irregular blocks which at all evidence can be dated to the 6th century BC. The greatest part of the circuit was constantly built as isodomic trapezoidal with quarry or hammer face and is dated well to the first decades of the 4th century BC. Not long after, probably in the middle of the same century, the headers and stretches system is dated.

The city flourished in the second half of the 4th century BC, under the support offered by its alliance with the Macedonian kings.